

Cemil Meriç

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü

*Cemil Meriç'in
Dil ve Edebiyat
Üzerine
Düşünceleri*

Cemil Meriç, pek çok konuda vâkıfane bir şekilde kalem oynatmış, hayatını Türk irfanına adanmış "münzevî ve mütecessis bir fikir işçisidir." Türk edebiyatından Hint edebiyatına, Doğu medeniyetinden Batı medeniyetine, umrandan uygarlığa, kültürden irfana, dilden edebiyata, sosyolojiden felsefeye ve daha bir çok konuda onun güçlü ve dikkatli kaleminden çıkmış yazılarla karşılaşırız.

Oğuzhan Karaburgu

Cemil Meriç'in özellikle üzerinde durduğu konular arasında dil ve edebiyat da yer alır. Biz bu yazımızda Cemil Meriç'in dil ve edebiyat üzerindeki düşüncelerini herhangi bir tenkide tabi tutmaksızın dikkatlere sunacağız.¹

Cemil Meriç, kendisiyle yapılan bir röportajda büyük yazarların indekslerinin çıkarılması gerektiğini söyler. Bir yazarın çeşitli kavramlar hakkında neler düşündüğünün ortaya konulmasının hem okuyucu hem de araştırmacılar için faydalı ve önemli olduğunu belirtir. Bu düşünceden hareketle, Cemil Meriç'in de kavramlar indeksinin hazırlanması hem okuyucularına hem de araştırmacılara kolaylık sağlayacaktır. Bu yazı, bu açıdan bakılınca Cemil Meriç'in dil ve edebiyat kavramları hakkındaki düşüncelerinin bir nevi indeksi olacaktır.

Edebiyat Üzerine Düşünceleri:

Cemil Meriç, edebiyatın günümüzde iki anlamı olduğunu söyler:

1. Geniş anlamda edebiyat
2. Dar anlamda edebiyat

Geniş anlamıyla edebiyat; aktarılan ifadedir(...)Dil vasıtası ile insandan insana ve nesilden nesile aktarılan her beşerî ifade, edebiyattır. (KA, s. 20-21) Edebiyat, zekâ ürünlerinin bütünü, ama merkezinde, kemalleriyle kendilerini tarihe kabul ettirmiş, şaheserler var. (KA, s. 21)

Dar anlamıyla edebiyat ise; güzel yazılardır. Güzel yazı ne demek? İnsan, fert veya topluluk olarak, düşünce ve duygularını dil vasıtasıyla ifade etmek isteyince, karşısına belli bir biçim çıkar. Bu biçim, kendi biçimidir, ifade etmek istediği konuya en uygun olan biçim; önem ifade etmek istediği konuya, hem de uyandırmak istediği etkiye. Bu etki, coşkunluk, hayranlık, inandırma olabilir. Demek ki edebiyatın bir başka yönü var: sanat yönü. (KA, s. 21)

Cemil Meriç, edebiyatın geniş ve dar anlamlarını verdikten sonra bizdeki edebiyat kelimesinin kökenine iner. Edebiyat kelimesinin ne Farsça'da ne de Arapça'da olduğunu, Fransızca "littérature"ü karşılamak için Tanzimat'tan sonra edep kökünden türetildiğini söyler. (KA, s. 21) Bu noktada her medeniyetin, hatta her ülkenin edebiyattan başka şeyler anladığını da ilave eder. (KA, s. 21)

Cemil Meriç'e göre edebiyat, bir toplumun ifade vasıtasıdır.² Toplumun ifade vasıtası olan edebiyat bu yüzden toplumun aynası olmalıdır. (M, s. 167)

Dünya edebiyatı, Cemil Meriç'in edebiyat başlığı altında yoğunlaştığı konulardan birisidir. Dünya edebiyatı ona göre bir rüyadır. Fakat bu rüyanın rüzgârına kapılarak kendisi de bir dünya edebiyatı yazmak ister. İlk teşebbüsü Hint edebiyatıdır. Bir Dünyanın Eşiğinde isimli eseri bu teşebbüsün ilk ve son meyvesidir. Bir röportajında dünya edebiyatı tarihi yazma düşüncesini şöyle ifade eder: "Esasen ben bir dünya edebiyatı tarihi yazmak istiyordum. Hintle başladım. Hint'i sevdim ve dört sene Hintle meşgul oldum, sonra kısmen İran'ı da yazdım fakat tamamlayamadım. Ben bütün dünya edebiyatlarını yazacaktım. Dünya edebiyat tarihi olacaktı. İmkânlar müsaade etmedi."³

Cemil Meriç'e göre dünya edebiyatı ne bir millî edebiyatlar toplamı, ne de dünyaya ün salmış eserler antolojisidir. (KA, s. 24) Goethe'den alıntılanarak dünya edebiyatı düşüncesini şöyle ifade eder: "Millî edebiyatları birbirine bağlayan ve kafa ürünlerinin alışverişini çoğaltarak toplumlar arasında köprü kuran bir edebiyattır.(...) Bu karşılıklı alışverişlerin amacı; insanoğlunu kafaca yükseltmek " (KA, s. 24-25)

Avrupa ve Asya edebiyatları da Cemil Meriç'in ilgi alanına girer.

Avrupa edebiyatı ona göre kendisini ve ölçülerini dünyaya kabul ettirmiş bir edebiyattır. (KA, s. 18) Avrupa aydınlık, kesin, köşeleri belli düşünceler iklimidir.

Cemil Meriç, Asya'yı dünya edebiyatının ilk cildi olarak görür ve söylenenleri ilkin Asya'nın söylediğine dikkat çeker. (KA, s. 17) Bizi de Asya'nın içinde görür.

O, kârlı bir iş olmamakla beraber edebiyat mesleğinin önemine inanır. Edebiyat önemli ve kutsal bir meslektir. Edebiyat, ne kadar yozlaşmış olursa olsun, yaşayanların kendilerine örnekler arayacağı bir repertuardır ona göre. (KA, s. 205)

"Benim bütün kuvvetim mümkün olduğu kadar tarafsız oluşumdan geliyor. Yani, hükümlerimi tayin eden ihtiraslarım değil..." (BÜ, s. 57) diyen Cemil Meriç'in ortaya koyduğu düşüncelerinde her zaman tarafsız olduğu hususunda herkes hemfikirdir. Edebiyatımızın edebî şahsiyetlerini ve onların eserlerini hep tarafsız bir şekilde değerlendirmiş, hükümlerini de çekinmeden verebilmiştir.

Pek çok konuda olduğu gibi Türk edebiyatı konusunda da yaklaşımı hep bütüncül olmuştur. Türk edebiyatını dünü ve bugünü ile birlikte değerlendirir. Ve bu değerlendirmeler yapılırken tarihî, ekonomik, sosyal ve kültürel şartlar göz ardı edilmez. Değerlendirmelerinin hareket noktasını Doğu, Batı ve Batılılaşma kavramları oluşturur. Eski şiirimizi tetkik ederken Doğulu tarafımıza vurgularda bulunur ve eski şiirimizi kendi nevinde mükemmele ulaşmış bir şiir olarak değerlendirir. (KA, s. 84)

Batı'yı pek çok Batılı'dan daha iyi tanımış ve tetkik etmiş biri olarak, Batı'nın kökleri Doğu'dadır der. (M, s. 55) Kendisini ve ülkemizi de Doğulu olarak gören Cemil Meriç, Batı'yı da, Doğu'yu da tanımak gerektiğini, aksi takdirde kendimizi tanıyamayacağımızı vurgular.⁴

Batılılaşma çerçevesinde Tanzimat ve Tanzimat sonrası edebiyatımıza eğilir. Tanzimat edebiyatımız Batının istilasındadır. (BÜ, s. 124) Genç Batı'nın her nazına, her cilvesine katlanan ihtiyar birer âşık olmuştuzdur. (BÜ, s. 137) Küçüklük kompleksimiz Doğu'yu toptan inkâra sevk etmiştir bizi. (BDE, s. 6)

Servet-i Fünûn ise bir kaçış edebiyatıdır, zamanda ve mekânda kaçış. Servet-i Fünûn bir Mustâğripler kervanıdır; her iskeleye uğrayan, hiçbir ülkeye yerleşmeyen bir kervan. (BÜ, s. 146) Servet-i Fünûn kaçış edebiyatı olmasının yanında toplumdan kopan bir edebiyattır aynı zamanda. (KA, s. 299)

Fecr-i Âti marazî hassasiyetlere sahip 20-30 yaşları arasında bir avuç aydın tarafından kurulmuş, bir encümendir (KA, s. 300) Servet-i Fünûn'dan daha köksüz, daha tedirgin, daha az samimidirler. (BÜ, s. 147)

Cemil Meriç'in Türk edebiyatının diğer dönemleri hakkında dikkat çekici yorumları olmamakla birlikte pek çok Türk yazarını eserleri ve şahsiyetleriyle yazılarına konu etmiştir. Türk yazar ve şairlerini değerlendirirken hareket noktası "aydın" kavramı olmuştur. Bu bakımdan Peyami Safa, Kemal Tahir, Ahmet Hamdi Tanpınar, Attila İlhan gibi yazar ve şairler Cemil Meriç'in önem atfettiği isimler olmuştur. Cemil Meriç'in eserleri ve şahsiyetleri hakkında değerlendirmeler yaptığı yazar ve şairler ayrı bir incelemenin konusudur.

Cemil Meriç'in üzerinde özellikle durduğu konulardan birisi de edebî türlerdir.

Edebî türler bahsinde öncelikle nazım ve nesir olmak üzere iki gruptan bahseder. Ona göre nazım, imkânlarını araştıran düşünce; nesir ise bütün nazımları kucaklayan bir orkestra: girift ve kâmil. (BÜ, s. 82) İnsanoğlu, içinden geçenleri aktarmak için iki yol bulmuş: Nesir, şiir. Nesir: Müşahedelerinin, ameli kararlarının, soyut muhâkemelerinin, katı tüme varımlarının ileticisi. Kanunları, mantıkla vuzûh. Şiir; oyuna benzer, bitmeyen bir neşidedir. Bir amacı yoktur kendi dışında. Saf bir içini döküş, meçhule yollanan mektup, bir duâ, bir sempati özlemi. Tek kuralı vardır: Kendine uygun bir ifâde vasıtası keşfetmek.⁵ Şiir, ne bir ispatlamadır, ne bir muhakeme: Bir neşide ve bir büyüdür.⁶

Şiir, roman, tiyatro, deneme gibi edebî türler uzun uzadıya ele aldığı konulardır.

Ona göre şiir, din ve aşk gibi boşlukta yuvarlanan insanın bir yıldıza attığı merdivendir. (J, s. 40)

Roman, Cemil Meriç'in belki de en yoğun olarak ele aldığı konulardan birisidir. Bizzat kendisinin "edebiyat kültürümün, ana kaynaklarından biri. Yarım asır dolaştığım hayâl dünyası..." (KA, s. 129) diye ifade ettiği bir türdür roman. "Roman Nedir?" sorusuna çok açık ve türün kendi tarihi içinde sahip olduğu bütün niteliklerini kapsayan kesin bir cevap veya tarif verebilmek zordur. Zira roman, 4000 yıllık tarihî geçmişi içinde medeniyetler, devirler, ülkeler, edebî mektepler ve hatta yazarlara göre farklı boyut, biçim, konu, anlatım tarzlarına sahip olmuş; farklı amaçlara hizmet etmiştir. Bu sebeple "Romanın tanımı yapılamaz, yok"tur. (Açıkgöz, s. 293)⁷ Romanın tanımının yapılamamasının sebebi ise açık: yaşayan, değişen, binbir kılığa giren bir tür. Bu sebepten böyle bir türü herhangi bir tarife hapsetmek budalalıktır. (KA, s. 132)

Deneme ise piç bir türdür. O da Yunan felsefesi gibi her duyguya, her düşünceye, her tereddüde açıktır. (KA, s. 138) Ayrıca, kendisinin üzerinde rahatça kalem oynatabileceği bir tür olarak gördüğü denemenin hudutlarını şöyle çizer: "Denemenin belli bir muhtevası yok. Her edebî nevi kucaklayacak kadar geniş, rahat ve seyyal. Kalıplaşmamış olduğu için çekici." (M, s. 450)

Cemil Meriç, edebî türlerden sonra edebî akımlar üzerinde de durmuştur. Özellikle Kirk Ambar isimli eserinde edebî türlere genişçe yer verir. Değerlendirmelerde bulunduğu edebî akımlar ise şunlardır: Klasizm, Romantizm, Realizm, Natüralizm, Parnasizm, Sembolizm, Ekspresyonizm, Sürrealizm. Özel bir dikkatle üzerine eğildiği edebî akımların bazılarını kökenlerine inerek detaylı bir şekilde, bazılarını ise genel çerçevesi ile değerlendirir.

Dil Üzerine Düşünceleri:

Dile en fazla önem veren isimlerden birisidir Cemil Meriç. Hemen hemen bütün yazılarında, bütün röportajlarında konu bir yerde dile bağlanır.

Cemil Meriç'e göre dilsiz toplum olmaz. (KA-1, s. 453) Dil bir milletin hafızasıdır. Eğer bir toplum dilini kaybederse hafızasını kaybeder, bugünü düne bağlayan köprüler dinamitlenir.

O, tarihi seyir içerisinde düşmanlarımızın teslim alamadığı tek kalenin hafızamız yani dilimiz olduğunu savunur. (M, s. 21) Dil ki bir milletin değil belki bütün bir medeniyetin ifade vasıtasıdır. (M, s. 26)

Cemil Meriç, bir kişinin aydın olabilmesi için mutlak surette kendi dilini çok iyi bilmesi gerektiğini söyler. "Aydın olmak herkesin hakkıdır. Ancak bu da bir çok şartlara bağlıdır. Önce kendi dilini, tarihini bilmek, sonra bu çerçevede içinde kendi dilini ve tarihini öğrendikten sonra, bütün tarihi, bütün düşünceleri öğrenmek, bunun dışında birkaç yabancı dili mükemmel bir şekilde öğrenmek..."⁸ Bu sözlerine ilaveten başka bir yerde, "yeter ki [aydın] ana dilini gerçekten bilsin. Kelimeleri şecereleriyle tanışsın. Asıl olanları adilerinden ayırsın" (BÜ, s. 108) der.

Cemil Meriç'in aydın olmanın vazgeçilmezi olarak gördüğü dil yine aydınlar tarafından müdahalelere maruz kalmış, dilin tabii seyri değiştirilmeye çalışılmıştır. "Mustağripler, zaferin sarhoşluğuyla bedahetlere meydan okurlar. Hiç bir ülkenin eşine rastlamadığı bir Vandalizme inkılâp adı verilir: Dil inkılâbı. Bu aşın tasfiyecilik çıkmaza saplanınca sahneye yeni bir nazariye çıkarılır: Güneş Dil Teorisi. Bu dâhiyane buluş, intelijansyanın namusunu kurtarır. Türkçe bütün dillerin anası olduğuna göre özleştirmeğe ne lüzum var... Ama bir kere ok yaydan fırlamıştır. Intelijansiya ebedi şefin ölümünden sonra büsbütün gemi azya alır. Dil devrimi politikanın emrindedir artık. Ona dil uzatmak, devlete karşı koymaktır. Aydınların tek hürriyeti vardır: dili tahrip. Mektepler, nesillerin hafızasını nesebi gayr-i sahih "tilcik"lerle doldurur. Gündümlü basın bu yıkıcılığa alkış tutar." (M, s. 24) Cemil Meriç dil inkılâbına şiddetle karşı çıkar: "Dil'de inkılâp olmaz. İhtiyar tarih, dünyanın hiçbir ülkesinde böyle bir çılgınlığa şahit olmamıştır." (M, s. 25) der. Zira "dünyanın iki büyük inkılâbı, yani 1789'la 1917, ne kadar sınırlı, ne kadar korkakmış. Bütün müesseseleri yerle bir etmiş ama dile dokunmamış ikisi de." (M, s. 28)

Bizdeki dile müdahalelere öfkesini böyle dile getiren Cemil Meriç, aynı şekilde "uydurma dil" faaliyetine de tepki gösterir. Uydurma dil faaliyetini, "bu bir sakamettir. Bir imha hareketidir." sözleriyle ifade eder ve uydurma dile karşı olduğunu, hayatı boyunca bununla mücadele ettiğini, etmekte olduğunu ve edeceğinin altını çizerek⁹ Cemil Meriç'e göre uydurma dil, tarihten kaçanların, şuursuzluğun, hafızasını kaybeden bir neslin, ülkesizlerin dilidir. (BÜ, s. 84)

Harf inkılâbı da kütüphanelerimizi tuğla yığınının çevirmiş, irfanımızı düne bağlayan köprüleri uçurmuş, (M, s. 24) kütüphanelerimizi dilsizleştirmiştir. (M, s. 34)

Dilimizdeki tasfiye hareketi Cemil Meriç'in öfkesine hedef olan konulardan bir diğeridir. Dil, ona göre kendi seyrini takip eder. Tasfiyeyi devlet değil, zaman yapar. (M, s. 24) Bu yüzden yeni mefhumlara yeni karşılıklar elbette bulunacaktır. Ama dilin öz malı olmuş kelimeleri, kökleri Arapça veya Farsça'dır diye kovmamalıyız. Birincisi inşâ, ikincisi tahriptir. Cedlerimiz buldukları yeni kelimeleri devlet zoruyla kabul ettirmemişleridir. Her buluş sadece bir teklif olmuştur. Zira Osmanlı'nın "tilcik" üretmeğe memur ulemâ-yı rüsûmu yoktur. (M, s. 26)

Yabancı kaynaklı kelimelerin dilimize girmiş veya girecek olanları ve bunların kullanımları ile ilgili tespiti de şu şekildedir: “Batı dillerinden alınacak yeni mefhumlara gelince, bunlar ya beşerîdirler, o zaman yeni olamazlar ve mutlaka dilimizde karşılıkları vardır; ya Baü tarihine bağlı mefhumlardır: sosyalizm, anarşizm, demokrasi gibi...tercüme edilemezler, aynen alacağız; ya bir icadın yani bir fethin beratıdırılar, onları olduğu gibi almışız ve ya Türkçeleştirmişiz, kim ne diyebilir?” (M, s. 28)

Cemil Meriç'in dil konusunda yapılması gerekenlerle ilgili bir de teklifi vardır: “Yapılması gereken: lafızları sağlam mefhumlara bağlamak, dilin mazbut bir kamûsunu vücuda getirmektir. Başka bir deyişle olanı korumak, yeni ihtiyaçları karşılamak için yeni istilahları yaratmaktır.” (M, s. 23) Burada hemen belirtelim Cemil Meriç kamûsu namus olarak görenlerdendir: “Kamûs, bir milletin hafızası, yani kendisi; heyecanıyla, hassasiyetiyle, şuuruyla. Kamûsa uzanan el namusa uzanmıştır. Her mukaddesi yıkan Fransız İhtilali, tek mukaddese saygı göstermiş: kamûsa.” (BÜ, s. 86)

Cemil Meriç'in kavram ve konulara yaklaşımı hep kendine has bir tarzda olmuştur. Onun düşüncelerinin temelinde sağlam ve geniş kültür birikimi yer alır. Cemil Meriç'in ele aldığı konularda derinlemesine incelemelerini, tarafsız yorumlarını ve sağlam hükümlerini görürüz. Dil ve edebiyat hakkındaki düşünceleri de bu çerçevede olmuştur.

-
- 1 Yazı boyunca alıntılar yaptığımız kaynakların künyeleri ve kısaltmaları şu şekildedir:
Cemil Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, Ötüken Yay., İst., 1976. (BDE)
Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İletişim Yay. İst., 1992. (BÜ)
Cemil Meriç, *Jurnal I*, İletişim Yay., İst., 1993. (J)
Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, İletişim Yay., İst., 1998. (KA)
Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, Ötüken Yay., İst., 1980. (KA-1)
Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, Ötüken Yay., İst., 1978. (M)
 - 2 Ihsan Işık, “Cemil Meriç'le Bir Konuşma”, *Suffe Kültür Sanat Yıllığı*, İst., 1982, s. 256
 - 3 Muhsin Karabay, “Cemil Meriç”, *Türk Edebiyatı*, S. 236, Haziran 1993, s. 32
 - 4 Cemil Meriç'in Doğu ve Batı hakkındaki görüşlerinin detayı için bkz. Ahmet Turan Alkan, *Doğu ve Batı Karşısında Cemil Meriç*, Akçağ Yay., Ankara 1993.
 - 5 Halil Açıkgöz, “Cemil Meriç Hoca ile Üslûp Üzerine Bir Gezinti”, *Türk Edebiyatı*, S. 284, Haziran 1997, s. 10
 - 6 Halil Açıkgöz, a.g.y., s. 10.
 - 7 Cemil Meriç'in roman hakkındaki görüşleri için bkz. İsmail Çetişli, “Cemil Meriç'in Roman'a Dâir Düşünceleri”, *Ay Işığı*, S. 6, Yaz 1997, s. 5-12
 - 8 Muhsin Karabay, “Cemil Meriç”, *Türk Edebiyatı*, S. 236, Haziran 1993, s. 32
 - 9 Muhsin Karabay, “Cemil Meriç”, *Türk Edebiyatı*, S. 236, Haziran 1993, s. 33.